

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2023. – С. 159–164
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2023. – pp. 159–164
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2023.57.159-164>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(47+ 57)(569.4) «194/195»

© Денис Парамонов * (Луцьк)

ЕВОЛЮЦІЯ ІЗРАЇЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКИХ ВІДНОСИН КІНЦЯ 40-х – ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.: ПОЛІТИКА ТА ІДЕОЛОГІЯ

У статті досліджується становлення та еволюція ізраїльсько-радянських відносин кінця 40-х – початку 50-х років ХХ століття, періоду, коли відбувається утвердження Держави Ізраїль на міжнародно-політичній арені. Процес та наслідки створення Держави Ізраїль викликали величезні протиріччя як у регіоні Близького Сходу, так і у світових міжнародних відносинах.

Радянський Союз намагався використати зміну геополітичної ситуації на Близькому Сході як можливість розширення власного політичного впливу у регіоні, що особливо актуалізувалося в умовах наростання протистояння у «холодній війні». На сучасному історичному етапі досліджувана наукова проблема не має однозначних оцінок як у вітчизняній, так і у зарубіжній історіографії. Автором статті аналізуються головні внутрішньополітичні та зовнішньополітичні фактори політики Ізраїлю і СРСР, котрі призвели до кризи двосторонніх відносин. Важливу роль у цьому процесі відіграли ідеологічні протиріччя та антисемітська політика в СРСР. Розпочавшись із взаємної зацікавленості та підтримки, радянсько-ізраїльські відносини кінця 40-х – початку 50-х років зазнали політичного фіаско.

Ключові слова: Ізраїль, СРСР, США, Близький Схід, зовнішня політика, співробітництво, протистояння, ідеологія, конфронтація, «холодна війна».

Denys Paramonov (Lutsk)

THE EVOLUTION OF ISRAEL-SOVIET RELATIONS IN THE LATE 1940s – EARLY 1950s: POLITICS AND IDEOLOGY

Abstract. The presented scientific article is devoted to the interesting and multifaceted topic of international relations, which, at the current historical stage, does not have unambiguous assessments in both domestic and foreign historiography. The article examines the process of evolution of interstate relations between the USSR and the State of Israel, which appeared on the political map of the world after the Second World War. Chronologically, the article covers the time period from the end of the Palestine War of 1948-1949 to the official termination of diplomatic relations between the studied countries in 1953.

The Soviet Union tried to use the change in the geopolitical situation in the Middle East as an opportunity to expand its own political influence in the region, which was especially relevant in the conditions of increasing confrontation in the «Cold War». The article focuses on tracking and analyzing the main domestic and foreign policy factors of Israel and the USSR, which led to the crisis of bilateral relations. Ideological contradictions and anti-Semitic policy in the USSR played an important role in this process.

It was established that the Israel-Soviet relations of the studied period were a complex mixture of ideological orientations, pragmatic economic and political interests, and geopolitical priorities of both countries. Historical experience has shown sharp ideological contradictions between Zionism and communism. Israel's claims for emigration of the Jewish population from the USSR and, finally, the pro-American orientation of the Israeli leadership, has become incompatible with the normal development of bilateral relations. Beginning with mutual interest and support, Soviet-Israel relations in the late 1940s and early 1950s suffered a political fiasco.

Keywords: Israel, USSR, USA, Middle East, foreign policy, cooperation, confrontation, ideology.

Постановка наукової проблеми та її значення. Завершення Другої світової війни та геополітичні зміни, що відбулися як її наслідок, привели до величезних зрушень політичного характеру і на Близькому Сході. Мандатна система, яка підтримувалася Лігою Націй у міжвоєнний період, була

* здобувач наукового ступеня кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

замінена новою позицією створеної наприкінці війни ООН і зводилася до підтримки права кожного із народів на самовизначення. У зв'язку із цим значно послабилися позиції Великої Британії та Франції як колоніальних держав загалом та їхній вплив на Близькому Сході зокрема. Поряд із цим наростають арабо-ізраїльські протиріччя, відбувається загострення міжарабських відносин. На політичній мапі світу з'являється нова держава – Ізраїль. Ця обставина була сприйнята Радянським Союзом як можливість розширення політичного впливу на Близькому Сході, що особливо актуалізувалося в умовах наростання протистояння у «холодній війні». За умов нинішньої агресії російської федерації супроти України історичний досвід Ізраїлю може бути корисним у сучасних реаліях.

Формулювання мети та завдань запропонованої статті. Метою, що ставить перед собою автор, є з'ясування ролі Ізраїлю у близькосхідній стратегії СРСР наприкінці 40-х – на початку 50-х років XX століття та простеження динаміки радянсько-ізраїльських відносин у зазначений період. Серед завдань є визначення головних ідеологічних факторів, що зумовили політичне позиціонування СРСР щодо Ізраїлю.

Історіографія проблеми. Безумовно, що питання протистояння СРСР та США на Близькому Сході крізь призму Ізраїлю досліджувалося ізраїльськими та американськими науковцями. Тому аналізуючи історіографію досліджуваної проблеми, найперше варто згадати ізраїльських дослідників Й. Бар-Шимон-Тара, А. Бен-Ціві, Й. Глассмена, Ф. Канделя¹. Особливості та наслідки політичного проникнення в регіон Близького Сходу Радянського Союзу та зіткнення інтересів СРСР і США досліджували американські вчені Г. Мейер, І. Альтерас, Дж. Бадо, Р. Олдріч, М. Холланд, І. Еренбург², В. Рукер³ та ін.

У вітчизняній історичній науці, на жаль, порушену у статті наукову проблему комплексно ніхто із вчених не досліджував. Проте серед українських науковців, які у 90-х роках XX – на початку XXI століття здійснили поодинокі публікації, що є дотичними до досліджуваної теми, можна назвати харківського дослідника К. Каштанова⁴ та волинських істориків Ю. Оксамитного і Л. Стрільчук⁵. У другій половині XX століття означена наукова проблематика широко розроблялася головним чином російськими вченими, такими як Г. Акопян, І. Звягельська, А. Яковлев, К. Иванов та інші.

Із найновіших праць, які є близькими тематично та хронологічно до тематики запропонованої статті, варто відзначити монографію польського дослідника К. Рендзіватра «На Західному березі без змін»⁶, що побачила світ у 2016 році. Названа наукова розвідка побудована на величезному фактичному та статистичному матеріалі і є широко цитованою у представленій статті.

Виклад основного матеріалу. Геополітичні зміни, що відбулися на Близькому Сході наприкінці 40-х років XX століття, стали причиною активізації зовнішньої політики СРСР у цьому регіоні. Важливою складовою радянської зовнішньополітичної стратегії у регіоні стало завдання «остаточного удару» по британських колоніальних позиціях на Близькому Сході. Переслідуючи цю мету, Союз РСР підтримував по дипломатичній та військовій лінії Ізраїль під час Палестинської війни 1948 – 1949 років⁷.

Проізраїльська позиція Радянського Союзу набула широкого резонансу як на рівні ізраїльських урядових кіл, так і євреїв Палестини. Ілюстративною у цьому сенсі стала доповідь очільника МЗС Ізраїлю М. Шерета у жовтні 1948 року, зокрема міністр зазначив: «У більшості випадків у нас надзвичайно гарні стосунки з СРСР... В Раді Безпеки ООН радянські представники працюють не просто як наші союзники, а навіть як наші емісари»⁸.

Така активізація радянсько-ізраїльських відносин, звісно ж, передбачала широкі перспективи для їх подальшого розширення, однак доволі швидко стало очевидним, що двосторонній «альянс», як його влучно охарактеризував американський вчений В. Рукер⁹, був приречений на швидку кризу та розпад. Його слова виявилися пророчими, бо уже невдовзі проявилися перші ознаки кризи радянсько-ізраїльських відносин, що чітко окреслилися восени 1948 року, коли декілька тисяч євреїв зібрались у Москві під хоральною синагогою на зустріч із першим послом Ізраїлю в СРСР Г. Меїр. Проблема полягала у тому, що згадане зібрання порушило один із основних принципів сталінізму, який допускав тільки ті прояви «стихійності», що організовувалися владою. Остання ж сприйняла ці події як «підривному діяльність» існуючого устрою в СРСР. І, як не парадоксально, але саме після цього випадку радянським керівництвом було переглянуто місце Ізраїлю у стратегічних інтересах Союзу РСР на Близькому Сході¹⁰.

Впродовж останніх років перебування при владі Й. Сталіна ідеологічний чинник був визначальним у виборі зовнішньополітичного курсу СРСР. Уже в 1950 році Й. Сталін висловлюється про те, що «сіонський фактор, що лежить в основі відродження Ізраїлю, є ворожою до робітничого

руху буржуазною, реакційною течією»¹¹. Що ж послугувало зміні у риторичі щодо Ізраїлю з боку радянського керівництва? На думку Ю. Оксамитного та Л. Стрільчук, корінь цього лежить у пошуках керівниками сіонських організацій прикладів близькості та схожості сіонізму з марксистсько-ленінською ідеологією. Останні, намагаючись заручитися підтримкою Радянського Союзу, усе частіше проводили паралелі між сіонізмом та марксизмом-ленінізмом, часто вдаючись також до космополітизму та нігілізму¹². Й. Сталін категорично не приймав такого порівняння, а тому висновок, що наведені факти вплинули на його особисту позицію, цілком мають логіку.

Ідеологічний чинник, утім, урівноважувався політичними та економічними інтересами СРСР на Близькому Сході, особливо у світлі послаблення в цьому регіоні британських позицій. Поряд із цим постає ще один важливий фактор, що впливав на радянсько-ізраїльські відносини, це – проблема репатріації єврейського населення із Східної Європи. Власне, еміграція євреїв була однією з основоположних ідей сіонізму і, водночас, офіційним курсом ізраїльського керівництва¹³.

Уроки Палестинської війни на адресу радянського керівництва надходять численні листи-звернення радянських євреїв з проханням дозволити еміграцію до Ізраїлю, однак усі вони нашоувхувалися на категоричні відмови. Неодноразово аналогічне прохання з'являлося на рівні керівництва Ізраїлю¹⁴. Паралельно, у цей же час виникають численні громадські організації, що створювалися євреями з метою проведення «пропагандистсько-політичної агітації серед євреїв на переїзд до Ізраїлю»¹⁵. Така активність радянських євреїв викликала роздратування у радянського керівництва, яке, звісно ж, допустити еміграцію з СРСР не могло, оскільки це завдавало відчутного ідеологічного удару по міфу «про прекрасне життя у найкращій країні соціалізму»¹⁶. Окрім того, в Радянському Союзі, згідно з офіційною точкою зору, національне питання було відсутнє, а еміграція спростувала б цю тезу. Тому питання еміграції євреїв з Союзу РСР до Ізраїлю загострювало радянсько-ізраїльські взаємини.

Протидія еміграційним настроям радянських євреїв розпочалася із ідеологічного тиску. Так, у жовтні 1948 року в газеті «Правда» виходить стаття радянського публіциста єврейського походження І. Ерінбурга під назвою «З приводу одного листа...», у якій автор розкритикував «буржуазний характер Ізраїлю, котрий покріпачує єврейських трударів» і заявив про те, що «громадяни вільного соціалістичного суспільства ніколи не переселяться до держави, що живе у ярмі капіталістичного визискування»¹⁷. Риторика радянських партійних діячів зводилася, фактично, до тих самих тез: заперечення національного гніту і відсутності нерівноправного становища євреїв в СРСР.

Ідеологічні протиріччя між сіонізмом та комунізмом, активізація єврейського руху в СРСР та заклики з боку Ізраїлю до еміграції радянських євреїв на «історичну батьківщину» в сумі переважили економічні та політичні інтереси Союзу РСР у регіоні Близького Сходу. Фактично рівень довіри, який встановився між СРСР та Ізраїлем у перші роки від утворення останнього, виявився надто хистким. Двосторонні відносини були приречені на кризу.

Окрім того, аналізуючи радянсько-ізраїльські взаємини, необхідно враховувати зовнішньополітичні пріоритети обох держав, які у досліджуваний період зазнали відчутної еволюції. Зокрема, керівництво Ізраїлю проголошує курс на нейтралітет, паралельно збільшуючи інтенсивність діалогу із Заходом. Щодо нейтралітету, то ще з часів Палестинської війни Ізраїль у категоричній формі декларує позицію неприєднання до жодних військово-політичних блоків, у наступні роки було сформульовано нову концепцію зовнішньої політики, основою якої було дотримання нейтралітету як з країнами Заходу, так і з країнами соцтабору.

Намагання Ізраїлю переконати радянське керівництво у цілковитому нейтралітеті у відносинах із великими державами Заходу мало зворотний ефект – недовіра з боку Радянського Союзу до Ізраїлю лише зростає. Це підтверджує заява тогочасного радника місії СРСР в Ізраїлі М. Мухіна, котрий охарактеризував ізраїльський уряд «маскувальним», тобто таким, що до влади «прийшов на гребені міжнародних подій», і запевнив у ворожому ставленні Ізраїлю до Союзу РСР¹⁸. Звісно, що сутність висловлювання М. Мухіна, як, власне, і його погляди, можна було б ревізувати або ж, щонайменше, списати на загальну риторичку. Однак зважаючи на те, що риторика Радянського Союзу у роки протистояння із Заходом ґрунтувалася на дихотомічному баченні світового політичного процесу та несприйнятті нейтралітету країн «третього світу», можна зробити переконливий висновок, що заява радника місії СРСР в Ізраїлі М. Мухіна цілком реально відображала погляди СРСР на геополітичне позиціонування Ізраїлю.

До того ж підстав не довіряти Ізраїлю у радянського керівництва стає дедалі більше. Особливо увиразнилися ці підстави на рубежі 40-50-х років ХХ століття, коли розпочинається зближення Ізраїлю та США. Гостра необхідність збереження територіальної цілісності, зростаюча потреба

у залученні іноземних інвестицій у ізраїльську економіку у сумі із потужним проізраїльським лобі у правлячих колах США, по суті, стали визначальними причинами розширення ізраїльсько-американських контактів¹⁹. На фоні відмови Радянського Союзу надати економічну допомогу Ізраїлю та протидія еміграції радянських євреїв «на історичну батьківщину» співпраця із Сполученими Штатами видавалася політичному керівництву Ізраїлю значно перспективнішою.

Неабияку стурбованість радянських дипломатів викликала прийнята у 1950 році Троїста декларація, підписана Великою Британією, Францією та США. У одному із пунктів декларації йшлося про необхідність постачання зброї Державі Ізраїль та арабським країнам з метою зміцнення їхньої безпеки. Звісно, що в умовах жорсткого протистояння Ізраїлю з арабськими країнами декларація не могла бути сприйнятою однозначно. І якщо серед арабських країн документ не знайшов підтримки, то Ізраїль позитивно сприйняв декларацію і скористався гарантіями безпеки, які вона надавала, та можливістю постачання зброї²⁰. Останній факт остаточно переконав радянське керівництво у зближенні країн Заходу та Ізраїлю й ще більше посилив недовіру до ізраїльського уряду.

Уже на початку 50-х років XX століття в ідеологічних орієнтирах, що визначалися з'їздами комуністичної партії СРСР, з'являються тези про «заміну британського ярма американським» для народів Близького Сходу, «військове та економічне поневолення країн Близького Сходу, що стало частиною загального плану, націленого на встановлення світового панування американського імперіалізму»²¹. У наступні роки теоретично обґрунтована теза щодо «агресивних намірів» США стосовно Радянського Союзу стала визначальною у радянській близькосхідній політиці, а контакти з Ізраїлем сприймалися як співпраця з ідеологічним супротивником²².

Подальше поглиблення кризи радянсько-ізраїльських відносин стало наслідком проамериканської орієнтації Ізраїлю у зовнішній політиці. Останній, намагаючись посилити власну безпеку, усе чіткіше висловлював бажання укладення оборонного договору з США. У міру активізації зусиль ізраїльського МЗС на досягнення згаданої мети симетрично поглиблюється радянська ворожість до єврейської держави, що чітко можна постежити на прикладі радянської пропаганди, яка розгорнулася у тогочасній пресі.

І. Луцький, фахівець з проблематики Близького Сходу, наприкінці жовтня 1949 року у статті, опублікованій у журналі «Проблеми економіки», зазначив, що керівництво Держави Ізраїль «відчинило двері своїй країні американському економічному впливу і готове разом з Великою Британією та США приєднуватися до агресивного Середземноморського блоку». Найбільш гостра критика І. Луцького була спрямована проти урядової партії МАПАЙ, яка, за його словами, «займає прозахідну позицію, тим самим граючи роль агентів американського імперіалізму»²³.

Фактично розпочавшись із статті І. Луцького, ідеологічне цькування Ізраїлю продовжилось як на рівні радянських політичних діячів, пропагандистів, так і радянських вчених-сходознавців. Як зауважує К. Каштанов, дослідник близькосхідної політики Радянського Союзу, риторика зводилася до звинувачень у «ворожій позиції Ізраїлю до СРСР», «беззаперечній підтримці Ізраїлем політики великих агресивних імперіалістичних держав»²⁴ і т.п.

Врешті, остаточним та вирішальним фактором, який призвів до підриву радянсько-ізраїльських відносин, стала нова хвиля антисемітизму, що охопила Союз РСР. Прикриваючись гаслами «боротьби з космополітизмом», який сприймався владою як ворожий радянському суспільству світогляд, ідеологічна кампанія в Радянському Союзі насправді спрямовувалася насамперед проти євреїв. В СРСР, у рамках ідеологічної кампанії «боротьби проти космополітів» та «сіоністських агентів», пройшли величезні чистки, які охопили фактично усі сфери суспільно-політичного та культурного устою держави, зачепивши, у тому числі, і партійний апарат.

Кульмінацією ідеологічного переслідування євреїв соцтабору стала судова справа над Генеральним секретарем ЦК Комуністичної партії Чехословаччини Р. Сланським. Останнього звинувачували у підтримці в країні сіоністів²⁵. Ще одним показовим прикладом переслідування євреїв може слугувати судова «справа лікарів» 1953 року, при розслідуванні та розгляді якої було репресовано чимало радянських лікарів єврейської національності²⁶.

Звісно, що антисемітська політика, здійснювана в СРСР та країнах соцтабору, не була таємницею для Ізраїлю. З боку політичного керівництва останнього неодноразово звучали стримані, але досить однозначні заяви із засудженням такого стану речей.

Ще одним свідченням кризи радянсько-ізраїльських відносин або свого роду відповіддю на антисемітську політику СРСР, стала позиція Ізраїлю щодо Корейської війни 1950-1953 років. У жовтні 1950 року міністр закордонних справ Ізраїлю М. Шарет виступив із гострою критикою

пропозиції Радянського Союзу щодо виведення американських військ з Кореї. Фактично Ізраїль офіційно приєднується до противників радянського проекту резолюції із питань мирної конференції. У січні 1951 року СРСР відхилив запропонований ізраїльською делегацією план, який передбачав негайне виведення усіх іноземних військових сил із території Корейського півострова²⁷.

Як відомо, у березні 1953 року помирає очільник СРСР Й. Сталін. З приходом до влади М. Хрущова відбуваються політичні зміни не лише у внутрішній політиці Радянського Союзу, але й дещо змінюється зовнішньополітичний курс. Це яскраво увиразнює позиція СРСР у близькосхідному протистоянні. Суецька криза 1956 року продемонструвала, що Радянський Союз не облишив своїх намірів втручатися у міжнародні відносини на Близькому Сході²⁸. Втім, це уже окрема тема для дослідження.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що наведені вище факти та аналіз розвитку радянсько-ізраїльських відносин рубежу 40-50-х років XX століття засвідчують, що міждержавні відносини Ізраїлю та СРСР еволюціонували в руслі зростаючої взаємної недовіри та напруги. 9 лютого 1953 року, коли на території місії СРСР вибухнула бомба, стало переломною точкою, після якої відбувся розрив дипломатичних відносин між країнами. У ноті протесту, що її направив Союз РСР Ізраїлю, відповідальність за терористичний акт, звісно ж, покладалася на Ізраїль.

Радянсько-ізраїльські відносини досліджуваного періоду являють собою складну суміш ідеологічних орієнтирів, прагматичних економічних та політичних інтересів та геополітичних пріоритетів обох країн. Підтримка Ізраїлю Радянським Союзом наприкінці 40-х років XX століття мала на меті посилити власні позиції на Близькому Сході та підірвати «імперіалістичні позиції» США на фоні розгортання «холодної війни». Однак, як засвідчив історичний досвід, гострі ідеологічні протиріччя між сіонізмом та комунізмом, ізраїльські претензії на еміграцію єврейського населення з СРСР і, нарешті, проамериканська орієнтація ізраїльського керівництва призвели до кризи міждержавних відносин.

¹ Ф. Кандель, *Книга времён и событий* [Book of times and events], in «История евреев Советского Союза», Т. 6, Москва-Иерусалим, 2007, 560 с.

² I. Ehrenburg, *Answer to a letter*, URL: <http://chss.montclair.edu/english/fur/pol/erenburganswer.pdf>.

³ В. Рукер *Вибрані аспекти радянсько-ізраїльського «альянсу» рубежу 40-50-х років XX століття* [Selected aspects of the Soviet-Israel «alliance» at the turn of the 40s and 50s of the 20th century], in «Історія та географія», 2003, № 21, с. 102-127.

⁴ К. Каштанов, *Еволюція інтересів Радянського Союзу на Близькому Сході (1952-1956 рр.)* [Evolution of the interests of the Soviet Union in the Middle East (1952-1956)], in «Історія та географія», 2018, № 55, с. 116-125; К. Каштанов, *Еволюція відносин СРСР щодо Близького Сходу на матеріалах газети «Правда» (1953-1956 рр.)* [The evolution of the USSR's relations with the Middle East based on the materials of the Pravda newspaper (1953-1956)], in «Дні науки історичного факультету: матеріали X Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених», Київ, 2017, с. 195-199; К. Каштанов, *Єгипет у близькосхідній політиці СРСР (1957-1961 рр.)* [Egypt in the Middle Eastern policy of the USSR (1957-1961)], in «Аналітично-інформаційний журнал «Схід»». (Історичні науки), 2018, № 4 (156), с. 41-48.

⁵ Ю. Оксамитний, Л. Стрільчук, *Радянсько-ізраїльські відносини в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст.* [Soviet-Israel relations in the late 1940s – early 1950s of the 20th century], in «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія», Вип. 26, Ужгород, 2011, с. 161-166; Л. Стрільчук, Ю. Оксамитний, *Суецька криза 1956 р. у світлі перебігу арабо-ізраїльського протистояння: витоки, еволюція, наслідки конфлікту* [The Suez crisis of 1956 in the light of the course of the Arab-Israel confrontation: origins, evolution, consequences of the conflict], in «Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки», № 11, Луцьк, 2008, с. 156-162.

⁶ K. Pędziwiatr, *Na Zachodnim Brzegu bez zmian* [No change in the West Bank], Warszawa, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2016, 370 s.

⁷ К. Каштанов, *Еволюція відносин СРСР щодо Близького Сходу на матеріалах газети «Правда» (1953-1956 рр.)*, с. 195-199.

⁸ *Советско-израильские отношения. Сборник документов* [Soviet-Israel relations. Collection of documents], Т. 1, кн. 1, 1941 – май 1949, Москва, Международные отношения, 2000, с. 414.

⁹ В. Рукер, *Вибрані аспекти радянсько-ізраїльського «альянсу» рубежу 40-50-х років XX століття*, с. 117.

¹⁰ Ю. Оксамитний, Л. Стрільчук, *Радянсько-ізраїльські відносини в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст.*, с. 161.

¹¹ *Советско-израильские отношения*, с. 457.

- ¹² Ю. Оксамитний, Л. Стрільчук, *Радянсько-ізраїльські відносини в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст.*, с. 162.
- ¹³ K. Pędziwiatr, *Na Zachodnim Brzegu bez zmian*, s. 105.
- ¹⁴ *Советско-израильские отношения*, с. 389.
- ¹⁵ Ф. Кандель, *Книга времён и событий*, с. 132-141.
- ¹⁶ L. Strilchuk, *Reasons for the compulsory nature of the ukrainians' repatriation, from the western zones of occupation to the USSR, after the Second World War (1945-1951)*, in «Codrul Cosminului», Vol. XXII, № 2, Decembrie 2016, p. 267-284.
- ¹⁷ I. Ehrenburg, *Answer to a letter*, URL: <http://chss.montelair.edu/english/fur/pol/erenburganswer.pdf>.
- ¹⁸ *Советско-израильские отношения*, с. 344.
- ¹⁹ K. Pędziwiatr, *Na Zachodnim Brzegu bez zmian*, s. 216.
- ²⁰ Ю. Оксамитний, Л. Стрільчук, *Радянсько-ізраїльські відносини в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст.*, с. 163-164.
- ²¹ К. Каштанов, *Еволюція відносин СРСР щодо Близького Сходу на матеріалах газети «Правда» (1953-1956 рр.)*, с. 197.
- ²² I. Ehrenburg, *Answer to a letter*, URL: <http://chss.montelair.edu/english/fur/pol/erenburganswer.pdf>.
- ²³ К. Каштанов, *Еволюція інтересів Радянського Союзу на Близькому Сході (1952-1956 рр.)*, с. 120-121.
- ²⁴ К. Каштанов, *Еволюція відносин СРСР щодо Близького Сходу на матеріалах газети «Правда» (1953-1956 рр.)*, с. 198.
- ²⁵ Ю. Оксамитний, Л. Стрільчук, *Радянсько-ізраїльські відносини в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст.*, с. 164.
- ²⁶ Ю. Оксамитний, Л. Стрільчук, *Радянсько-ізраїльські відносини в кінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст.*, с. 165.
- ²⁷ K. Pędziwiatr, *Na Zachodnim Brzegu bez zmian*, s. 279-281.
- ²⁸ Л. Стрільчук, Ю. Оксамитний, *Суецька криза 1956 р. у світлі перебігу арабо-ізраїльського протистояння: витоки, еволюція, наслідки конфлікту*, с. 158.

References

1. I. Ehrenburg, *Answer to a letter*, URL: <http://chss.montelair.edu/english/fur/pol/erenburganswer.pdf>.
2. F. Kandel, *Knyha vremen i sobytii* [Book of times and events], in «Istoriya evreev Sovet'skoho Soyuzu», T. 6, Moskva-Ierusalym, 2007, 560 s.
3. K. Kashtanov, *Evolutsiya interesiv Radyanskoho Soyuzu na Blyzkomu Skhodi (1952-1956 rr.)* [Evolution of the interests of the Soviet Union in the Middle East (1952-1956)], in «Istoriya ta heohrafiya», 2018, № 55, s. 116-125.
4. K. Kashtanov, *Evolutsiya vidnosyn SRSR shchodo Blyzkoho Skhodu na materialakh hazety «Pravda» (1953-1956 rr.)* [The evolution of the USSR's relations with the Middle East based on the materials of the Pravda newspaper (1953-1956)], in «Dni nauky istorychnoho fakultetu: materialy X Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh», Kyiv, 2017, s. 195-199.
5. K. Kashtanov, *Yehypet u blyzkozhidniy politytsi SRSR (1957-1961 rr.)* [Egypt in the Middle Eastern policy of the USSR (1957-1961)], in «Analitichno-informatsiynyy zhurnal "Skhid"». (Istorychni nauky), 2018, № 4 (156), s. 41-48.
6. Yu. Oksamytnyy, L. Strilchuk, *Radyansko-izrayilski vidnosyny v kintsi 40-kh – na pochatku 50-kh rr. XX st.* [Soviet-Israel relations in the late 1940s – early 1950s of the 20th century], in «Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Istoriya», Vyp. 26, Uzhhorod, 2011, s. 161-166.
7. K. Pędziwiatr, *Na Zachodnim Brzegu bez zmian* [No change in the West Bank], Warszawa, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2016, 370 s.
8. V. Ruker, *Vybrani aspekty radyansko-izrayil'skoho «alyansu» rubezhu 40-50-kh rokiv XX stolittya* [Selected aspects of the Soviet-Israel «alliance» at the turn of the 40s and 50s of the 20th century], in «Istoriya ta heohrafiya», 2003, № 21, s. 102-127.
9. *Sovetsko-izrayil'skiye otnosheniya. Sbornik dokumentov* [Soviet-Israel relations. Collection of documents], T. 1, kn. 1, 1941 – may 1949, Moskva, Mezhdunarodnye otnosheniya, 2000, s. 414.
10. L. Strilchuk, Yu. Oksamytnyy, *Suetska kryza 1956 r. u svitli perebihu arabo-izrayil'skoho protystoyannya: vytoky, evolyutsiya, naslidky konfliktu* [The Suez crisis of 1956 in the light of the course of the Arab-Israel confrontation: origins, evolution, consequences of the conflict], in «Naukovyy visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky», № 11, Lutsk, 2008, s. 156-162.
11. L. Strilchuk, *Reasons for the compulsory nature of the ukrainians repatriation, from the western zones of occupation to the USSR, after the Second World War (1945-1951)*, in «Codrul Cosminului», Vol. XXII, № 2, Decembrie 2016, p. 267-284.